

بررسی معماری دوره‌ی تیموری (با تأکید بر مساجد و مدارس)

الهه ابراهیمی^۱

چکیده

دوران حکومت تیموریان (۷۷۲ ق_ ۹۱۲ ق) یکی از درخشان‌ترین ادوار تمدن اسلامی و دوران اعتلای هنر و معماری است. معماری تیموری ریشه در معماری دوره‌های پیشین چون دوره‌ی آل مظفر دارد. سبک اصلی معماری تیموری در محدوده‌ی مثلی بین سه شهر مشهد، سمرقند و هرات شکوفا شد که بناهای هرات شباهت بیشتری به بناهای خراسان امروز دارد و شاید بتوان آن‌ها را پلی میان ماوراءالنهر و مرکز ایران دانست. در این دوره، معماری از نظر عظمت و غنای تزئینات به شکوفایی کم سابقه‌ای دست یافت که در ابنیه‌ای چون مدرسه غیاثیه خرگرد، مدرسه دودر، مسجد گوهرشاد و بی‌بی خانوم قابل مشاهده هستند. مساجد و مدارس ساخته‌شده با ویژگی‌های منحصر به فردی همچون قامت و بلندی ایوان‌ها، رنگ لاجوردی که بیشتر در گنبدها بکار می‌رفت و... از دیگر آثار به‌جای مانده از گذشته متمایز می‌گردند. در این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و شیوه توصیفی-تحلیلی به شناخت معماری مساجد و مدارس دوره‌ی تیموری پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: دوره‌ی تیموری، معماری، مساجد، مدارس، تزئینات

^۱ کارشناس ارشد الهیات (تاریخ و تمدن ملل اسلامی) دانشگاه فردوسی مشهد

مقدمه

از دیرباز معماری، تجلی‌گاه احساسات ناب بشری و بسترساز تحقق کمالات متعالی آدمیان بوده است. معماری فضایی است قابل درک که با بیانی ظریف، آدمی را به تفکر و تعمق فرو می‌برد و در نهایت هویت و فرهنگی ویژه را برایش تعریف می‌کند. دوران حکومت تیموریان یکی از درخشان‌ترین ادوار تمدن اسلامی ایران محسوب می‌شود. شکوفایی معماری تیموری پیش‌تر در دوره‌ی آل مظفر، آغاز شده بود و ریشه در معماری این دوره دارد. از جمله ویژگی‌های معماری عصر تیموری می‌توان به وجود رنگ طلایی در کاشی‌کاری^۱، غلبه رنگ لاجوردی در تزئینات کاشی و گرایش به ارتفاع اشاره کرد. در این دوره به روش‌هایی سعی در بلند جلوه دادن بناها می‌کردند، از جمله با ایجاد خطوط موازی و عمودی در نمادها، به طوری که چشم را به طرف بالا می‌کشاند، کشاندن طاق‌های اصلی پوشش‌ها تا زیر گنبد برای بلندتر نشان دادن سقف، ایجاد طاق‌نماهایی که دو طبقه را طی می‌کنند بدون این که در فاصله این دو طبقه قطع شوند، مانند مدرسه غیاثیه خرگرد و مدرسه دو در مشهد. ایوان‌ها و سردرهای بلند بناهای عهد تیموری با کاشی‌های معرق زیبا تزئین شده‌اند و گنبد‌های پیازی شکل و شیاردار که بیشتر با کاشی‌های لاجوردی تزئین شده از مشخصات خاص این دوره است که بناهای عهد تیموری را از معماری دیگر دوره‌های تاریخی متمایز می‌سازد. هم‌چنین از انواع گنبد‌های چندپوش و منفرد استفاده شده و گنبد‌های سرپوش نخستین بار در این عهد ظاهر شدند که قدیمی‌ترین مورد آن در آرامگاه گوهرشاد هرات بکار رفته است.

معماران نقاط مختلف ایران در شکل‌گیری معماری تیموری نقش داشته‌اند، چرا که تیمور پس از فتوحات خود، شهر سمرقند را به پایتختی انتخاب کرده و برای آبادانی آن، معماران و هنرمندان را به آنجا دعوت کرد. این هنرمندان به ایجاد بناهای متعدد اقدام کردند و سرانجام در قرن نهم، سمرقند مرکز ابداعات هنرهای اسلامی شد که با بهره‌گیری از معماری دوره‌های قبل سبکی جدید را شکل دادند که اوج رونق و پیشرفت آن را در دوره حکمرانی شاهرخ تیموری شاهد هستیم. در این عصر بنای مساجد و مدارس شبیه به هم طراحی می‌شدند که این امر ضریب تشخیص فرد بازدیدکننده بنا را، دست‌کم از نمای خارجی بسیار ضعیف می‌کند. تیمور برای آبادانی شهرها به‌ویژه توسعه شهر سمرقند اهمیت زیادی قائل بود. استادان و معماران این دوره نیز در این فضای ایجادشده، مهارت و ذوقشان را در این ابنیه به کار گرفتند که حاصل آن شکل‌گیری سبک خاص معماری تیموری بود که هم مکمل شیوه‌های پیشین و هم مؤثر بر معماری دوره‌های بعد گردید. حمایت از هنر و اهتمام به ساخت بناهای باشکوه در دوره‌های جانشین‌های تیمور نیز ادامه یافت. شاهرخ، همسرش گوهرشاد و نیز تعدادی از وزیران و امیران این دوره همچون پیر احمد خوافی و جلال‌الدین فیروز شاه فعالیت‌های عمرانی قابل توجهی داشتند. از جمله بناهای

^۱. اثر رنگ طلایی روی کاشی هنوز در مسجد شاه مشهد قابل مشاهده است.

این دوره می‌توان به آرامگاه خواجه عبدالله انصاری که به دستور شاهرخ ساخته شد، مصلی هرات و مسجد گوهرشاد که به امر گوهرشاد بنا گردید و نیز مدرسه غیاثیه خرگرد که به دستور پیر احمد خوافی بنا شد، اشاره کرد. در این دوره برخلاف دوره تیمور که سفال‌های کنده‌کاری‌شده و لعابی یا هفت‌رنگ به کار برده می‌شد، استفاده از کاشی معرق گسترش یافت و کاشی هفت‌رنگ از رونق افتاد. در دوره‌های بعد و با روی کار آمدن جانشین‌های شاهرخ در خلال نیمه دوم سده نهم به دلیل مشکلات سیاسی که وجود داشت، معماری بر روال دوره شاهرخ ادامه نیافت و از کمیت ساخت‌وسازها کاسته شده و بیشتر بناها بدون تزیین یا با تزیینات کم ساخته شدند. کاشی‌کاری هفت‌رنگ که مقرون‌به‌صرفه بود، دوباره باب شد و سلطان حسین بایقرا و امیر علیشیرنویی حامیان اصلی این سبک بودند.

در مطالعاتی که تاکنون انجام شده، مواردی که در قالب کتاب به‌صورت اختصاصی به معماری عصر تیموری پرداخته باشند، اندک است و بیشتر به‌طور کلی تحت عنوان معماری دوره‌ی اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است. اکثر مقالاتی نیز که در زمینه معماری این دوره نوشته شده‌اند به صورت تک‌نگاری برخی بناهای عهد تیموری است که مورد استفاده نویسنده بوده‌اند. هدف از این پژوهش بررسی جامع ویژگی‌های معماری دوره تیموری و بیان تمایزات و مشخصه‌های مساجد و مدارس آن است که به دلیل طولانی شدن مطلب و نیز در برخی موارد، نبود مطالب کافی، تنها به شرح مهم‌ترین این بناها پرداخته خواهد شد. از جمله سؤالاتی که در مقاله حاضر درصدد پاسخگویی بدان‌ها هستیم، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- مشخصه اصلی معماری عهد تیموری که آثار این دوره را از سایر بناها متمایز می‌سازد، چیست؟
- اوج معماری تیموری در چه بناهایی قابل مشاهده است؟
- زیباترین و برجسته‌ترین مساجد و مدارس دوره‌ی تیموری چه بناهایی بودند؟

مساجد

مساجد دوره‌ی تیموری به سبک چهار ایوانی و دارای فضای باز و وسیع در داخل بودند. استفاده از کاشی در داخل مساجد یکنواختی و زیبایی خاصی به آن‌ها داده است که مسجد جامع تیموری (بی‌بی خانوم) در سمرقند بهترین نمونه‌ی آن است. از دیگر مساجد باشکوه دوره‌ی تیموری باید از مسجد گوهرشاد نام برد که بهترین و باشکوه‌ترین مسجد در عصر خود بود.

از جمله مساجدی که در عهد تیموری ساخته شدند می‌توان موارد زیر را برشمرد:

مسجد جامع نیشابور: (۸۹۹ قمری / ۱۴۹۳-۹۴ میلادی)، مسجد گوهرشاد: ۸۳۰ ق، مسجد جامع اوبه هرات: ۱۴۲۸ / ۸۳۲، مسجد جامع بجمستان: نیمه اول قرن ۱۵، مسجد جامع غوریان هرات: اواخر قرن ۱۵، مسجد

شاه مشهد: ۱۴۵۱ / ۸۵۵، مسجد جامع قاین: ۱۳۹۳ / ۷۹۶، مسجد جامع ایراندآباد یزد: نیمه قرن ۱۵، مسجد جامع اردکان: نیمه دوم قرن ۱۵، مسجد ابونصر پارسا بلخ: قرن ۱۵، مسجد حظیره (حظیره ملا) یزد: نیمه اول قرن ۱۵، مسجد کهنو یزد: ۸۹۴ ق، مسجد پیر حسین دامغانی یزد: ۸۴۲ ق، مسجد چهارمنار (خضرشاه) یزد: ۸۴۷ ق، مسجد جامع وزنه اصفهان: ۸۴۸، مسجد سرپُلک یزد، مسجد بی بی خانوم: ۱۴۰۴ ° ۱۳۹۹ م، مسجد حوض کرباس: ح ۸۴۰، مسجد شمع ریزان هرات

مسجد گوهرشاد

این مسجد یکی از زیباترین آثار معماری دنیا محسوب می‌شود. برخی از تزئینات این بنا به شیوه‌ی آثار و بناهای سمرقند است. بنای مذکور به نام بانی آن گوهرشاد بیگم همسر شاهرخ تیموری نام‌گذاری شده است. ساخت این مسجد در سال ۸۲۱ ق/ ۱۴۲۷ م. به سبک مساجد چهار ایوانی آغاز گردید و تکمیل آن حدود ۱۲ سال طول کشید. مسجد مذکور به وسیله معماران شیرازی و زیر نظر یکی از مهم‌ترین معماران این دوره یعنی قوام الدین شیرازی (امامی، ۱۳۷۵، ص ۱۴۷) در مساحت ۲۷۵۰ و زیربنای آن ۶۰۴۸ متر بنا گردیده است (مقری، ۱۳۵۹، ص ۹۱؛ دست‌پاک، ۱۳۹۰، ص ۱۵۶). قطر گنبد آن ۱۰ متر است و همان‌طور که از بیرون دیده می‌شود، میان گنبد و مکعب عظیم آجری پایه‌ی آن، پیوندی از نظر فن معماری در کار نیست (دانلد، ۱۳۸۷، ص ۷۶) (تصویر ۱) چنان‌که اشاره شده مسجد دارای چهار ایوان است که ایوان شمال شرقی، ایوان ساده؛ ایوان جنوب شرقی، ایوان حاجی حسن؛ ایوان شمال غربی، ایوان آب و ایوان چهارم ایوان مقصوره نام دارد (ویلبر، ۱۳۷۴، ص ۴۵۹). ایوان مقصوره بزرگ‌ترین ایوان است و ۴۱ متر ارتفاع دارد و دارای مقرنس‌کاری و کاشی‌کاری بسیار زیبایی است (مقری، ۱۳۵۹، ص ۹؛ دوپولو، ۱۳۶۸، ص ۲۶۲) که از مشخصه‌های آن کتیبه‌ای عظیم است (تصویر ۲). این کتیبه شامل متنی به زبان فارسی است که بایسنقر فرزند گوهرشاد آن را با حروف درشت سفید بر زمینه‌ای آبی‌رنگ طراحی کرده و در آن تاریخ اتمام و تکمیل مسجد (۸۲۱ ق) ذکر شده است. عده‌ای بر این عقیده‌اند که قسمت زیادی از این کتیبه از بین رفته و در دوره‌ی صفوی با خط محمدرضا امامی، تجدید و ترمیم شده است (میرجعفری، ۱۳۸۸، ص ۱۳۰). در دو طرف این ایوان دو مناره‌ی کاشی‌کاری شده جلب توجه می‌کند که بسیار زیبا و قابل توجه است (امامی، ۱۳۷۵، ص ۱۴۷؛ دانلد، ۱۳۸۷، ص ۷۷؛ میرجعفری، ۱۳۸۸، ص ۱۳۰)

می‌توان گفت مؤثرترین اقدام قوام‌الدین در معماری بنا استفاده از کاشی معرق است. به جز در زیر نیم‌گنبد که با گچ سفید پوشیده شده و زیر گنبد که نقاشی شده است، همه‌ی سطوح بیرونی و نمایان بنا را با این نوع کاشی پوشانده‌اند. بر روی مناره‌ها، قطعات تزئینی کوچک از کاشی، درون زمینه‌ی آجری کار گذاشته شده، درحالی‌که در پوشش سطح دیواره‌ها، اجزا و نقوش تزئینی (آجر و کاشی) چند سانتیمتر بالاتر از زمینه‌ی کاشی معرق قرار گرفته است (دانلد، ۱۳۸۷، ص ۷۷؛ پوپ، ۱۳۷۰، ص ۱۹۸). سطح گچی سفید گنبد

بزرگ، با اشکال گیاهی و مستطیل شکل با کتیبه‌های کوتاه تزئین شده‌اند (ویلبر، ۱۳۷۴، ص ۴۶۰). درگاه این مسجد ادامه شیوه سمرقند و عبارت از قوسی در داخل قوسی دیگر است که سطح پیش‌آمده و اریب متوالی، بر عمق و نیرومندی آن می‌افزاید (پوپ، ۱۳۶۵، ص ۲۳۹).

از مشخصه‌های این مسجد باید به منبر آن یعنی منبر صاحب‌الزمان اشاره کرد که برخی تاریخ ساخت آن را اواخر دوره صفوی و عده‌ای قرن نهم هجری می‌دانند، که دیدگاه دوم به واقعیت نزدیک‌تر می‌نماید؛ چراکه ممکن نیست مسجدی با این عظمت بدون توجه به ساخت منبر برای آن ساخته شده باشد و دیگر این که شباهت سبک ساخت این منبر به منابر اهل و نیز شباهت شکل ظاهری آن با منبر مسجد جامع نائین و مسجد جامع گرگان به دیدگاه دوم نزدیک است. منبر مزبور از چوب گلایی و گردو ساخته شده و در ساخت اولیه آن میخ به کار نرفته است. منبر صاحب‌الزمان شامل قسمت‌هایی چون عرشه منبر، چهارچوب، دو لنگه در ورودی و... است. ارتفاع منبر از زمین تا عرشه ۷/۵۰ متر و دارای چهارده پله است. این منبر در سال ۱۳۲۵ ش. توسط استاد حیدر نیک‌نام گلپایگانی به مدت پنج سال و نیم و در زمان تولیت میرزا محسن ظاهری بر مسجد گوهرشاد تعمیر شد (تصویر ۳). ظاهری برای جلوگیری از آسیب‌دیدگی منبر اطراف آن را با میله‌های آهنی محصور کرد و قسمت پایین آن را شیشه قرار داد. در حال حاضر منبر را در محفظه شیشه‌ای مستحکم و شفاف قرار داده‌اند (حسینی، ۱۳۸۹، صص ۱۳۷-۱۳۶).

مسجد بی بی خانوم

این مسجد پس از جنگ تیمور با هند، بین سال‌های ۱۴۰۴^۰ ۱۳۹۸ م. ساخته شد (فلتچر، ۱۳۸۸، ص ۱۰۷). این مسجد عموماً به نام مسجد بی‌بی خانوم موسوم گردیده است. روایت شده که بی‌بی خانوم همسر بزرگ تیمور بود، اما همسر بزرگ وی شاهزاده‌ای مغولی به نام سرای ملک خانم بوده است (دانی، ۱۳۷۸، ص ۸۵). این مسجد بزرگ‌ترین مسجد آسیای میانه و به صورت چهار ایوانی در محوطه‌ای مستطیلی شکل به ابعاد ۱۶۷ * ۱۰۹ متر بنا گردیده است (دوپولو، ۱۳۶۸، ص ۲۷۳). بنا بر کتیبه‌های روی ایوان مقصوره و سردر ورودی، پایان کار ساختمان مسجد در ۸۰۶ ق/ ۱۴۰۵ م و از سرگیری آن طبق گفته تاریخ‌نگاران ۸۰۷ ق. بوده است (تصویر ۴). ظاهراً به دلیل عدم محاسبات کافی در ساخت این بنای عظیم قسمت‌هایی از آن در همان سال‌های نخست فرو ریخته است (ابن عربشاه، ۱۳۵۶، ج ۱، ص ۳۰۱؛ یزدی، ۱۳۲۶، ۱۴۴؛ اصفهانی قزوینی، ص ۳۵۱). در سمت شرقی حیاط مسجد ورودی اصلی قرار دارد. این ورودی مسیر را به مسجد اصلی که گنبد بزرگ فیروزه‌ای رنگی دارد؛ هدایت می‌کند (دانی، ۱۳۷۸، ص ۸۵). گنبد‌های کوچک جانبی در بالای چند ردیف مقرنس روی گریوهای گنبد استوانه‌ای از کاشی آبی روشن و کتیبه‌هایی به خط نسخ در طرح هزار بافت قرار دارند، که تنوع تزئینات دوره‌ی تیموری را نشان می‌دهند (شایسته فر، ۱۳۹۲، ص ۲۲؛ اوکین، ۱۳۷۶، ص ۱۴۸). از چهار زاویه آن مناره‌ای سر برکشیده و دو مناره

هم مشرف بر مدخل ورودی و ایوان قبلی است که مناره‌ها با پایه‌های هشت‌گوش و میله‌ی استوانه‌ای شکل هستند (ویلبر، ۱۳۷۴، ص ۳۴۶؛ آکا، ۱۳۹۲، ص ۵۵؛ آژند، ۱۳۷۹، ۳۳۱)

یک گنبدخانه بزرگ مربع شکل با ساقه بلند گنبد بر روی تالار چلیپایی شکل محراب قرار گرفته است. بزرگی و حجم تالار محراب به قدری است که تالارهای ستون‌دار مجاور^۱ را تحت‌الشعاع قرار داده است (امامی، ۱۳۷۵، ص ۱۴۸، آکا، ۱۳۹۰، ص ۵۶). تالارهای کوچک گنبدی در پشت ایوان‌های جانبی، جلوه بصری بر محور جانبی بخشیده است. سفالینه‌های بی‌لعب علاوه بر فنون تزئینی دیگر، در کتیبه پی بنای (۸۰۱ ق/۱۳۹۹ م) ایوان قبله به کار رفته و نسب نامه موجود در مدخل ورودی سنگی (۹/۸۰۶-۱۴۰۴) را تکرار کرده و نسب تیمور را به چنگیزخان رسانده است. زلزله سال ۱۸۷۹ م. آثار باقی‌مانده این مسجد را در هم ریخت اما چهار واحد محوری اطراف صحن باقی مانده که عبارت‌اند از یک سردر ورودی حجیم با مناره‌های کناره و یک مقصره با گنبد است و بعدها مسجد را به‌طور کامل مرمت کرده‌اند. (ویلبر، ۱۳۷۴، ص ۳۴۶؛ آکا، ۱۳۹۰، ص ۵۶؛ امامی، ص ۱۴۸)

ابعاد این مسجد ۱۶۷*۱۰۹ متر بوده که صحن مرکزی با ابعاد ۹۲*۸۷ متر داشته است. این مسجد دارای چهار شبستان بوده که در دو سوی آن‌ها پیش‌طاق‌ها و گنبدخانه‌هایی جای داشته است و نماز در بزرگ‌ترین شبستان برگزار می‌شده است. از ویژگی‌های بارز این بنا پیش‌طاق و سردر ورودی آن است که بر جرزهای حجیم ۱۰/۵ متری نهاده شده است و ارتفاعی در حدود ۴۱ و عرض ۱۷ متر دارد که کاملاً گنبد ایوان مقصوره را می‌پوشاند. این سردر و ایوان مقصوره دارای اسپرهای از جنس کاشی معرق و ترکیبات کاشی‌نشان و کاشی هفت‌رنگ است. دهانه‌ی ایوان دارای چارچوبی از کاشی آبی روشن پنج است (ویلبر، ۱۳۷۴، ج ۱، صص ۳۴۵-۴۶؛ دوری، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۸۵؛ پوپ، ۱۳۷۰، ص ۱۹۷). (تصویر ۵)

مدخل ورودی نمای پیشین شمالی، دارای یک ایوان طاق‌دار با مناره‌های استوانه‌ای مشرف بدان است. این مدخل به یک صحن مستطیلی متصل می‌شود که در میانه‌ی هر سمت ایوانی قرار گرفته است. در پشت ایوان‌های جانب غربی و شرقی، اتاق‌های گنبدی قرار دارد. ایوان عبادتگاه، تقریباً دو برابر سایر ایوان‌ها است و مناره‌هایی شش‌ضلعی مشرف بدان است. گلدسته‌های مناره‌ها به احتمال بالغ بر ده متر بالاتر از جدار ایوان طراحی شده است (فلتچر، ۱۳۸۸، ص ۱۰۷). مناره‌های چندضلعی مدخل عبادتگاه، که شبیه مناره‌های مدخل ورودی کاخ آق‌سرای است، از معماری مسجدهای ایران وارد اینجا شده که دارای اتاق‌های گنبدی، ایوان‌های کوچک‌تر و مناره‌های زاویه‌ای است. با این که جداره‌های ایوان و بناهای گنبدی از آجر ساخته شده‌اند، ولی طاق‌بندی و نیز ستون‌ها سنگی هستند. کاربست سنگ در سمرقند دوره‌ی تیموری اهمیت خاصی دارد؛ چون سنگ و مرمر حتی در دوره صفویان ایران به ندرت و آن هم

^۱ حدود ۴۸۰ ستون سنگی از آن‌ها حفاظت می‌کند (امامی، ۱۴۸؛ آکا، ۵۶)

فقط در کف‌بندی و پوشش بدنه پایینی ساختمان‌ها استفاده می‌شد (آزند، ۱۳۷۹، ص ۳۳۱).

مسجد جامع نیشابور

این مسجد یکی از آثار باستانی شهر نیشابور محسوب می‌شود که بانی و تاریخ بنای آن در سنگ‌نوشته‌ای که اکنون بر پایه شبستان ضلع جنوبی مسجد نصب است، پهلوان علی بن یزید و زمان بنای مسجد سال ۸۹۹ ق. بیان گردیده است. مدفن بانی مسجد در زاویه شمال شرقی واقع است. مساحت کلی آن حدود ۷۰۵۰ مترمربع است که متجاوز از ۴۵۹۰ مترمربع آن زیربنا و بقیه، صحن مسجد را تشکیل می‌دهد. این مسجد از جمله مساجد دو ایوانی است و از مصالح بکار رفته در آن می‌توان به آجر اشاره کرد. دو ایوان شمالی و جنوبی دارای آجرکاری و طاق‌های زیبا است که ایوان جنوبی، بزرگ‌ترین و زیباترین ایوان و ۱۹/۵ متر ارتفاع دارد (تصویر ۶). بر بالای محراب ایوان جنوبی جامع نیشابور بر روی سنگ اشعاری نقش شده که حاکی از تعمیر مسجد توسط عباسقلی خان بیات، حاکم نیشابور در سال ۱۱۹۵ ق. است. در دو طرف ایوان شمالی دو سنگ‌نوشته از زمان شاه‌عباس صفوی به تاریخ ۱۰۲۱ ق. نصب است که حاکی از بخشش و تخفیف مالیات اهالی است (مقری، ۱۳۵۹، صص ۵۷-۵۶).

مسجد شاه

در جوار مسجد گوهرشاد آغا، مسجدی به نام مسجد شاه (مسجد ۷۲ تن شهید) قرار دارد که بنای آن را هم به دوره‌ی شاهرخ نسبت می‌دهند. این مسجد دارای گنبدی بزرگ، مزین به کاشی‌کاری و نیز دو مناره و فضایی مناسب است (تصویر ۷). از مطالعه متن کتیبه‌ی ایوان آن که به خط ثلث و با کاشی سفید در متن لاجوردی نقش بسته، معلوم می‌شود که بنا در سال ۸۵۵ ق. به پایان رسیده است. در این کتیبه نام سازنده‌ی بنا شمس‌الدین محمد تبریزی ثبت شده است (جوادی، ۱۳۶۳، ص ۴۴۰؛ میرجعفری، ۱۳۸۸، ص ۱۳۱).

مسجد میر چقماق یزد

مسجد میر چقماق بعد از جامع یزد از بهترین مساجد یزد است که در قرن نهم هجری ساخته شده است. به موجب کتیبه‌ای که به خط محمد حکیم^۱ نوشته شده است، سال اتمام بنا ۸۴۱ ق. ذکر شده است و ساختار بنا و تزئینات آن حدود بیست سال به طول انجامیده است. مسجد میر چقماق به نام مسجد جامع نو نیز خوانده شده و در دوره‌ی صفوی، بنا بر ضبط جامع مفیدی و عبارتی که بر جماعت خانه آن نقل

^۱ از ثلث نویسان مشهور آن قرن

شده، به چقماقیه معروف بوده است. این بنا ساخته و موقوفه میر جلال‌الدین چقماق شاهی و همسر وی بی‌بی فاطمه خاتون است (حمزوی، ۱۳۹۰، ص ۱۳۰). بی‌بی فاطمه خاتون سطح مسجد را از مرمر پوشاند و دو ستون چپ و راست گنبد را با کاشی تزیین و با آجر منقش منبر چوبی آن را ساخت. این تعمیرات متعلق به سال ۸۳۶ ق. است و پس از آن خواجه معین‌الدین یزدی از وزیران عهد تیموری تعمیراتی روی آن انجام داد. (امامی، ۱۳۷۵، صص ۱۵۰-۱۴۹) (تصویر ۸)

مسجد میر چقماق دارای ایوان و سردر رفیعی است و پیشخوان زیبای آن از شهرت بسزایی برخوردار است. ورودی‌های مسجد با دو جهت شرقی و شمالی به ایوان بلند ختم می‌شود. مسجد دارای دو شبستان زمستانی و تابستانی است که در قسمت تابستانی آن (بالای محراب) بادگیر بسیار زیبایی قرار دارد. در دو طرف شبستان مسجد طاق‌نماهایی وجود دارد که قسمت عقب آن به دو راهرو در طرفین منتهی می‌شود. بخش ازاره شبستان با کاشی‌های شش‌ضلعی آبی‌رنگ تزیین شده و بدنه دیوارها از گچ سفید و نمای ایوان از کاشی و آجرهای لعاب‌دار به رنگ لاجوردی و سبز پوشیده شده است. تزئینات گچی در این بنا بسیار ساده و در برخی قسمت‌ها فقط خط اندازی و شمشه‌گیری شده و در قسمت فوقانی برخی دیوارها طاق‌نماهایی با گچ اجرا گردیده که در عین سادگی، سبب زیبایی بنا گردیده است. به جز تزئینات گچی، فیل‌پوش‌های زیر گنبد و کاربندی‌های ساده اطراف طاق‌نماها، دیگر تزئینات گچی در این بنا در دوره‌های بعد مرمت و بازسازی شده است. (حمزوی، ۱۳۹۰، صص ۱۳۱-۱۳۰)

مدارس

مدارس عهد تیموری که از مراکز علمی خراسان بزرگ به شمار می‌آمدند، بخش اعظم بناهای تاریخی این عهد را تشکیل می‌دهند. تزئینات به‌کاررفته در مدارس عصر تیموری چشم‌هر بیننده‌ای را به خود خیره می‌سازد. این بناها بیشتر چهار ایوانی و در دو طبقه، دارای حجره‌هایی برای طلاب ساخته شده‌اند. از جمله مدارس این دوره می‌توان به مدارس: مدرسه غیاثیه خرگرد: ۸۴۸ ق، مدرسه دودر: ۸۴۳ ق، مدرسه پریزاد: ۸۲۰ ق، مدرسه الخ بیگ: ۸۲۳-۸۲۰ ق، مدرسه سلطان حسین بایقرا: ۸۹۵ ق، مدرسه نصرآبادی اصفهان: ۸۵۴ ق، مدرسه شاهرخ هرات، مدرسه تومان‌آغا هرات، مدرسه مولانا لطف‌الله صدر هرات، مدرسه مولانا جلال‌الدین محمد قائنی هرات، مدرسه امیرقربان شیخ هرات، مدرسه فیروزشاهی تربت جام و مدرسه گوهرشاد بلخ اشاره کرد که در ادامه به معرفی چند مورد از آن‌ها پرداخته می‌شود.

مدرسه غیاثیه خرگرد

این مدرسه یکی از مهم‌ترین بناهای تاریخی دوره‌ی تیموری است که در سال ۸۴۸ ق. بنیان گردیده است. بنا از

لحاظ ساختمانی، تزئینات و فنون طاق زنی بدیع آن بارز و مشخص است. (ویلبر، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۴۴۸)

این بنا در روستای خرگرد در ۴ کیلومتری شهرستان خواف قرار دارد. کلمه‌ی غیاثیه از نام بانی مدرسه خواجه غیاث الدین پیر احمد خوافی، وزیر شاهرخ گرفته شده و بنای آن توسط دو تن از معروف‌ترین معماران عهد تیموری به نام‌های خواجه قوام‌الدین و غیاث‌الدین شیرازی صورت گرفته است. این مدرسه به صورت چهارضلعی و دارای چهار ایوان بزرگ به پهنای ۴/۵ متر و ارتفاع ۱۱ متر است (تصویر ۹). ساختمان مدرسه به صورت دوطبقه ساخته شده و در هر طبقه ۱۶ حجره و در مجموع دارای ۳۲ حجره است (تصویر ۱۰). ورودی مدرسه در ضلع شمالی است که با تزئینات جالبی از کاشی، معرق و نقوش گل‌وبوته پوشیده بوده که به مرور زمان قسمت‌های زیادی از این کاشی‌ها از بین رفته‌اند (پوپ، ۱۳۷۰، صص ۱۹۸-۱۹۷؛ مقری، ۱۳۵۹، ص ۱۰). نمای جبهه ورودی از سه بخش سردر میانی، مجموعه طاق‌نماها در طرفین سردر (شامل سه طاق‌نما در هر سمت که طاق‌نمای میانی از بقیه عریض‌تر، بلندتر و کم‌عمق‌تر است) و برج‌هایی در گوشه‌های بنا تشکیل شده است. (دانلد، ۱۳۸۷، ص ۸۱)

در چهار زاویه بنا چهار اطاق با سقف گنبدی درپوش ساخته شده که با کاشی‌های معرق و مقرنس‌های گچی تزئین یافته است. دو اطاق زاویه شمال شرقی و شمال غربی بزرگ‌تر از سایر حجره‌ها بوده و به احتمال زیاد به‌عنوان مسجد و مجالس وعظ و بحث استفاده می‌شده است. ازاره‌های ایوان‌ها و حجره‌های طبقه همکف از سنگ‌های مرمر ساخته شده بود. (مقری، ۱۳۵۹، ص ۲۰۱) آنچه در این مدرسه قابل ملاحظه است، وجود چهار برج مدور در چهار گوشه‌ی مدرسه است که با کاشی‌های رنگین و معرق تزئین شده و قسمت بالای آن‌ها فروریخته است. (یاوری، ۱۳۸۸، ص ۱۵۴؛ پوپ، ۱۳۷۰، ص ۱۹۸) در مورد تزئینات کلی بنا باید بگوییم که قطعات بی‌لعب به‌عنوان زمینه‌ی طرح‌ها همراه باریکه‌های سفال لعاب‌دار و همچنین در قسمت‌هایی کاشی معرق به‌کاررفته است. کاشی معرق به‌طور فراوان برای نماهای آشکار و در ایوان‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. بالای ازاره‌ها، دیوارهای مسجد و تالار معروف به تالار وعظ، دارای طرح‌های هندسی منقش بوده که به رنگ‌های سبز، آبی، زرد و قرمز به عمل آمده است. گنبد این مدرسه دربرگیرنده‌ی هشت پنجره است و تکه‌های شیشه‌ای که از تالار وعظ به‌دست آمده، نشان می‌دهد پنجره‌های گنبد دارای شیشه‌های رنگارنگ بوده است. (ویلبر، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۵۰؛ دانلد، ۱۳۸۷، ص ۸۱)

به نظر می‌رسد که طرح بنا، شبیه طرح مدرسه گوهرشاد در هرات است، دو گنبد خانه که در جبهه پستی بنا و در قسمت بیرونی گوشه قرار گرفته شبیه به گنبدخانه مقبره گوهرشاد هرات است. همچنین کارهای صورت گرفته روی نماهای اصلی و برجستگی برج‌های گوشه ساختمان عیناً در مدرسه الغ بیک در بخارا لحاظ شده است (ویلبر، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۴۵۱). شباهت این بنا با مسجد گوهرشاد را می‌توان در نقوش اسلیمی، هندسی و گیاهی که با رنگ‌های مختلف آبی، زرد، سبز و سفید به کار رفته، مشاهده کرد

(صادقی، ص ۱۱۰). برای پوشاندن دهانه‌ی تالار، رسمی‌بندی به کار برده‌اند و فضای میان قوس‌های مجاور را با طاق ضربی پوشانده‌اند. این طاق‌ها به سبک و سیاق طاق‌های مقبره گوهرشاد است اما طاق‌زنی در مدرسه گیائیه یک گام پیشرفت داشته است (دانلد، ۱۳۸۷، ص ۸۲).

مدرسه دو در (امیر سیدی)

این مدرسه با توجه به کتیبه‌ی معرق آن، در سال ۸۴۳ ق. بنا شده است (امامی، ۱۳۷۵، ص ۱۵۰). کتیبه سردر عبارت است از: ... قداسست هذه العماره فی ایام دولت سلطان الاعظم ظل الله فی الارضین معیت المسلمین ابن المظفر شاهرخ بهادر سلطان فلذا... ملکه و سلطانه باهتمام الامیر الاعظم غیاث الدین یوسف خواجه بهادر دامت برکاته تقبل ا... منه فی محرم سنه ثلاث و اربعین و ثمانمائه (تصویر ۱۱).

این مدرسه مقابل مدرسه پریزاد و در حاشیه‌ی بازار قدیمی مشهد، معروف به زنجیر قرار داشته است. بانی بنا، آن را به‌عنوان مدرسه و آرامگاهی خانوادگی احداث و وقف طلاب علوم دینی کرده بود. از آنجاکه این مدرسه دارای دو در در شرق و غرب آن بوده به مدرسه‌ی دودر مشهور شده است. مدرسه از نوع مدارس چهار ایوانی، در زمینی به مساحت ۵۰۰ مترمربع با ۳۲ حجره در دوطبقه بنا و دارای چهار اطاق گنبد دار گوشه‌ای است. (پسنیدیه، ۱۳۸۳، ص ۱۶؛ جوادی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۴۴۰) مدرسه دودر دارای دو گنبد در دو زاویه‌ی غربی و جنوبی است که بر گنبد جنوبی کتیبه‌ای دارای چند بیت شعر به خط ثلث باقی است. «هزار نقش برآرد زمانه و نبود/ یکی چنان که در آینه تصور ماست؛ به دست ما چو از این حل و عقد چیزی نیست/ به عیش ناخوش و خوش گر رضا دهیم رواست؛ به زیر گنبد خضرا چنان توان بودن/ که اقتضای قضای گنبد خضر است...». در زیر گنبد جنوبی سنگ قبری است که اطراف آن آیه‌الکرسی نگاشته شده و از نوشته‌های دیگر آن مشخص می‌شود که مدفن بانی مدرسه است. (مقری، ۱۳۵۹، ص ۱۲؛ امامی، ۱۳۷۵، ص ۱۵۱) از تزئینات فراوانی که در این بنا به‌کاررفته است باید از کاربرد کاشی معرق، برای اسپرها در کتیبه‌های روی سردر ورودی و پوشش گنبدهای خارجی جنوبی و غربی و همچنین کاشی‌های هفت‌رنگ و آجر لعاب‌دار آبی روشن در گنبدها اشاره کرد (تصویر ۱۲). هشتی و ایوان‌های حیاط با تزئینات گچ‌بری چون طرح‌های هزارباف، اسپرهای نقوش هندسی، خطوط کوفی و نوارهای خطاطی عالی پوشیده شده است. در داخل گنبدخانه‌ی جنوبی هنوز پاره‌ای نقاشی‌های اصلی به‌جای مانده است. طرح تزئینی گنبد نقش خورشیدی است با دوایر متحدالمرکز شامل ترنج‌هایی که به صورت اشعه‌ی خورشید تنظیم یافته و از رأس گنبد منشعب می‌شوند و درواقع نمایش سمبولیک نظام عالم هستی است. پوشش کاشی فعلی حیاط احتمالاً مربوط به تعمیرات دوره‌ی صفوی است که جانشین تزئینات مشابه تیموری شده است (ویلیبر، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۴۶۶).

مدرسه پریزاد

این مدرسه که از قدیمی‌ترین مدارس علمیه‌ی مشهد است در سال ۸۲۰ ق. در زاویه جنوب غربی حرم مطهر و مقابل مدرسه دودر بنیان گردید. بانی آن بانویی به نام پریزاد از ندیمان گوهرشاد آغا بوده که پس از ساخت بنا آن را وقف طلاب علوم دینی کرد (شیبانی، ۱۳۷۷، ص ۱۳؛ جوادی، ۱۳۶۳، ص ۴۴۰). این مدرسه از مدرسه دودر کوچک‌تر و دارای بنایی دوطبقه است. ایوانی که به‌عنوان ورودی حیاط مدرسه به‌کاررفته کم‌عمق است و گنبدی پشت ایوان جنوب شرقی قرار دارد. گنبد دیگری نیز در جنوب غربی مجاور آن است (ویلبر، ۱۳۷۴، ص ۴۶۴).

مدرسه الغ بیک

ساختمان مدرسه الغ بیک بین سال‌های ۸۲۳-۸۲۰ ق/۱۴۲۱-۱۴۱۷ م، در محلی که امروز ریگستان نام دارد بنا گردید (دانی، ۱۳۷۸، ص ۸۶). بنا مستطیل‌شکل، دارای ابعاد ۵۶*۸۱ متر و چهار مناره در گوشه‌های مستطیل است که دوسوم ضلع مقابل میدان ریگستان را پیش طاقی به ارتفاع ۳۴/۷ به خود اختصاص داده است (تصویر ۱۳). معمار بنا را اسماعیل‌بن‌تاکربن محمود اصفهانی ذکر کرده‌اند (دانی، ۱۳۷۸، ص ۸۸؛ ویلبر، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۳۵۸). مدرسه الغ بیگ به‌عنوان یک موسسه آموزشی تا اواخر قرن ۱۷ فعال باقی ماند، ولی در قرن ۱۸ م. بدون استفاده ماند و سپس به صورت انباری برای جمع‌آوری غله درآمد تا این‌که از قرن بیستم کاربرد اصلی خود را بازیافت (ویلبر، ۱۳۷۴، ص ۳۵۸). صحن این مدرسه با پلان چهار ایوانی ساخته شده است. در چهار زاویه بیرونی مدرسه چهار مناره قرار دارد، ولی بر جداره وسیع مدخل مناره‌ای مشرف نشده است. در خصوص تزئینات بنا باید بگویم که تمام بنا به‌طور کامل با آجرهای لعاب‌دار و کاشی در اشکال هندسی آراسته شده است (تصویر ۱۴). اسماء الهی از قطعات کاشی به رنگ آبی روشن در داخل خطوط هندسی از جنس قطعات کاشی آبی سیر شکل گرفته است، هم‌چنین طرح‌هایی بر روی نما و ساختمان‌های جنبین ایوان همه‌جا یافت می‌شود. کاشی معرق در داخل طاق‌های ثانوی ایوان^۰ راهرو فعلی - و در مقرنس‌های نیمه گنبدی و نیز مرمر در ورودی ایوان و در دهانه راهرو آن به‌کاررفته است. درب بزرگ چوبی زیبا در آستانه‌ی ورودی با طرح‌های هندسی و بن‌مایه‌های گیاهی و خطاطی آراسته شده است. بیشتر تزئینات هزار باف و کاشی هفت‌رنگی این مدرسه را می‌توان با هزار باف و کاشی هفت‌رنگ مسجد تیمور مقایسه کرد. (ویلبر، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۳۶۰-۳۵۹)

مدارس مجموعه باغ نسوان هرات

مقبره‌ی گوهرشاد خاتون و مقبره‌ی سلطان حسین بایقرا از بناهای موجود در مجموعه باغ نسوان است.

در دوره‌ی تیموریان در مجموعه باغ نسوان، چهار مدرسه وجود داشت که عبارت بودند از: مدرسه شاهرخیه، مدرسه سلطان حسین بایقرا، مدرسه گوهرشادخاتون، مدرسه علی شیرنویای و در کنار این مجموعه، سه بنای دیگر: دارالشفاء، اخلاصیه و مدرسه مولانا عبدالرحمن جامی نیز وجود داشت. ۹ مناره قطور و بلند، این هفت بنا را احاطه کرده بودند که ارتفاع بلندترین آن‌ها به ۵۲ متر می‌رسد (زارع، ۱۳۸۱، ص ۱۹۳). چهار مناره بلند، در شمال مجموعه مصلی که گاهی اوقات با آن اشتباه می‌شود، فضای مربع شکلی را تشکیل می‌دهند که در درون آن زمینی پر از خرده آجر و سفال و کاشی است. نیمه‌راه این مناره‌های غربی و کمی به طرف غرب آن‌ها، گودال حفاری شده‌ای است که سنگ‌قبرهایی را آشکار ساخته است (ویلبر، ۱۳۷۴، ص ۴۳۵). این مکان تاریخی به روایت محلی، مدرسه سلطان حسین بایقرا حکمران هرات است که طبق نوشته خواند میر در اینجا پای پل انجیل مدرسه و خانقاهی عالی بنا کرد. گفته شده کار بنای این عمارت در سال ۹۳-۸۹۲/۸۹۸ ق. به اتمام رسیده است. این مدرسه شامل آرامگاهی در ضلع غربی بوده است که احتمالاً همین محل گودال حفاری شده، است. مناره‌های واقع بر روی ضلع جنوبی مدرسه بر روی خطی قرار می‌گیرد که در ۱۳۷۵ متری به سمت شمال آرامگاه گوهرشاد است و در سمت غرب دو مناره در ۸۰/۹۹ متر جنوب این خط است. مناره ۵۵ متر ارتفاع دارد و ضخامت قاعده مناره‌ها ۷۵٪ متر قطر قسمت خال مناره‌ها ۷/۳۰ متر است. طرح‌های کاشی کاری میل‌های مناره از کاشی کاری‌های روی مناره‌هایی که با بناهای گوهرشاد ارتباط دارد پرکارتر است. این طرح‌های تزئینی شامل رشته‌های عمودی مرکب از ستاره‌های هشت‌پری است که در ردیف‌های منحرفی ترتیب یافته است. (ویلبر، ۱۳۷۴، صص ۳۸-۴۳۷) (تصویر ۱۵)

مقبره گوهرشاد در هرات

این مجموعه که شامل مدرسه، مقبره و مسجد بزرگی است بین سال‌های ۱۴۳۷ ° ۱۴۱۷ م. توسط قوم الدین شیرازی، برای گوهرشاد آغا همسر شاهرخ در هرات ساخته شد. مقبره گوهرشاد که به‌عنوان گنبد سبز نامیده می‌شود، شامل قبور گوهرشادآغا و بایسنقر است. این مقبره به شکل چهارگوش با گنبدی سه پوشش در مرکز آن بنا شده است (زارع، ۱۳۸۱، ص ۱۹۳). پایین‌ترین گنبد که عمیق‌تر است با طرح‌هایی از گل و اجسام هندسی نقاشی شده است. گنبد بالاتر شیاردار است و با کاشی کاری آبی و سبز مطابق سبک تیموری تزئین شده است. بالاترین نقطه‌ی گنبد با خطوط قرآنی زینت یافته است. نقاشی‌های سقف آن زیباترین نوع نقاشی زمان شاهرخ به حساب می‌آید (دانی، ۱۳۷۸، ص ۹۱). (تصویر ۱۶)

مسجد و مدرسه این مجموعه، پلان چهار ایوانی متداول، با صحنی بزرگ و مناره‌های بسیار بلندی دارد که در هر یک از چهار گوشه‌ی بنا قرار گرفته است. بر اساس نقشه‌ی شریدر مستطیل بیرونی مسجد آن ۱۱۶*۶۳/۵ متر است. هر ضلع حیاط مربع داخلی ۵۰ متر، قطر گنبد مقصوره ۵۲ متر و درگاه مسجد

حدود ۸۰ ارتفاع دارد. چهار مناره به ارتفاع ۱۲۰ پا در چهار گوشه بنا قرار داشته است. حیاط با رواق‌هایی دوطبقه احاطه شده بود. بر روی محورهای حیاط چهار ایوان وجود داشته که ایوان مقصوره با ایوان ورودی (۸۰ پا) به یک ارتفاع بوده است (ویلبر، ۱۳۷۴، ص ۴۲۱، دانلد، ۱۳۸۷، ص ۷۸). از روی مناره‌ها می‌توان به غنای تزئین مسجد پی برد که این مسجد کاملاً با کاشی پوشیده بوده است. بخش زیرین میله مناره‌ها دوازده ضلعی و با مرمری حجاری شده از نقوش خطاطی زیبا پوشیده بوده است. اکنون تعداد زیادی از این لوحه‌های مرمری در آرامگاه گوهرشاد موجود است. سطوح قسمت بالاتر میله‌ی مناره‌ها به اسپرها و نوارهای افقی تزئینی تقسیم شده است. قسمت استوانه‌ای بالای میله‌ی چندضلعی، با یک نوار خطاطی پهن آغاز می‌شود که اطراف آن را حاشیه‌ای مرکب از ترنج‌های کاشی معرق بر روی یک زمینه بارز سفیدرنگی، احتمالاً از جنس مرمر فرا گرفته بود. میله‌ی مناره تقریباً با منتهی الیه آن با طرح لوزی کاشی معرق ادامه یافته به حاشیه‌ی خطاطی دیگر زیر گلدسته‌ی مناره خاتمه می‌یابد (ویلبر، ۱۳۷۴، ص ۴۲۱). در این بنا بر خلاف آنچه در مسجد گوهرشاد مشهود انجام شده که گنبد بر روی ایوان قرار داشت و همچنین مناره‌ها چسبیده به ایوان بودند، گنبد بر روی ایوان قرار نگرفته و مناره‌ها تنها در بخش کوچکی از ضخامتشان به ایوان متصل شده بود (دانلد، ۱۳۸۷، ص ۷۸۰). این آثار اکنون از بین رفته‌اند؛ زیرا در سال ۱۲۷۱ ق/ ۱۸۵۵ م. با رسیدن خبر مربوط به رسیدن قریب‌الوقوع روس‌ها، عبدالرحمن خان، امیر افغانستان با تصور تقویت قدرت دفاعی خویش در برابر حمله روس‌ها، دستور داد آن‌ها را تخریب کنند لذا تنها مناره‌ها و چند آرامگاه باقی مانده است (بار تولد، ۱۳۰۸، ص ۱۱۰؛ آکا، ۱۳۹۰، ص ۳۲). گنبد این عمارت که در حمله روس‌ها از بین رفته بود در سال ۱۹۹۵ م. توسط خانم برکت از مؤسسه داکار اتریش مرمت شده است. (زارع، ۱۳۸۱، ص ۱۹۴)

نتیجه

تیموریان به ایجاد بناهای مذهبی و غیرمذهبی اهتمام ویژه‌ای داشتند و در این راستا از طرح و شیوه‌ی معماری متداول دوره‌های قبل بهره بردند. از نظر تزئینات بنا این دوره از ادوار مهم اسلامی است. شیوه‌ی تزئین با کاشی معرق در عهد تیموری حکایت از آن دارد که هنرمندان این دوره در شیوه‌ی تزئینی به حد اعلا‌ی مهارت دست یافته بودند، به طوری که در کمتر دوره‌ای این چنین تزئین کاشی کاری مشاهده شده است. بناهایی چون مسجد گوهرشاد مشهود، مدرسه‌ی غیاثیه خرگرد و همچنین بناهای ساخته شده در بخارا و هرات، نشان دهنده‌ی برجستگی هنر کاشی کاری و کاربرد آن در بناهای مذهبی است. در بیشتر بناهای این دوره بر خاصیت عمودی بودن بنا تأکید شده است که این خصوصیت بیشتر با استفاده از برج‌های مدور در گوشه‌های بناها پدید می‌آید. این گونه تزئینات از نخستین مشخصه‌های دوران تیموری است. هم‌چنین از چشمگیرترین نتایجی که از این دوره می‌توان دریافت، میزان بناهای عظیم و سترگی

است که در این عهد ساخته شد، ایوان‌ها و سردرهای بلندی که با کاشی‌های معرق زیبا تزئین شده‌اند و گنبد‌های پیازی شکل که بیشتر با کاشی‌های لاجوردی تزئین شده‌اند از مشخصات خاص این دوره است. همچنین معماری عصر تیموری را می‌توان اوج کاربرد رنگ در معماری دانست که نمونه‌ی آن در کتیبه‌های کوفی، نسخ و ثلث به رنگ طلایی درزمینه کاشی‌های آبی مشاهده می‌شود.

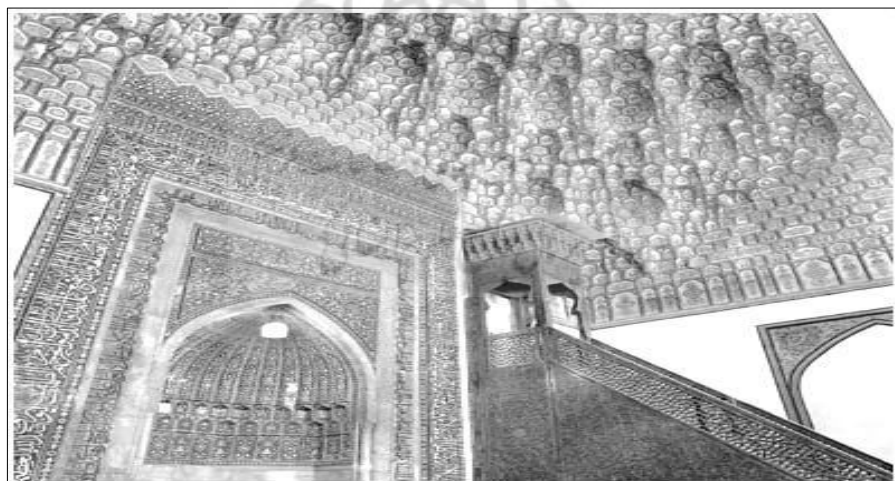

◀ تصویر ۱: گنبد مسجد گوهرشاد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

◀ تصویر ۲: ایوان جنوبی مسجد گوهرشاد

◀ تصویر ۳: منبر صاحب‌الزمان

◀ تصویر ۴: مسجد بی بی خانوم

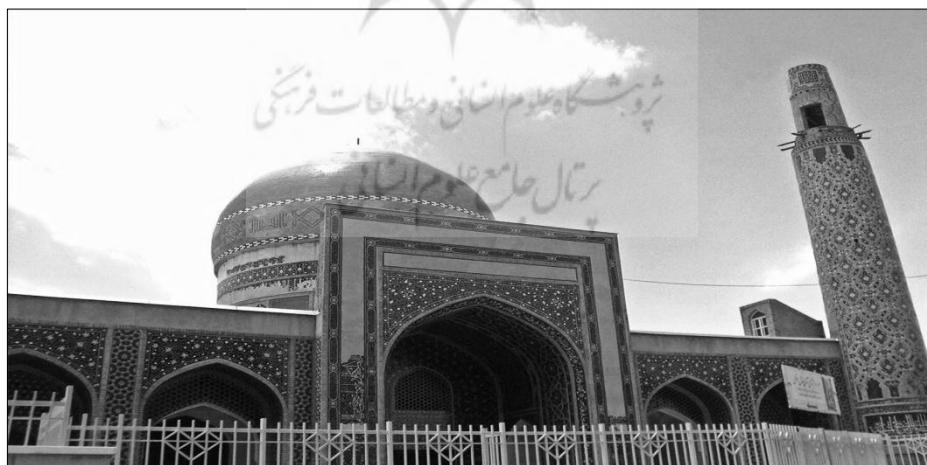

◀ تصویر ۵: سردر رفیع مسجد بی بی خانوم

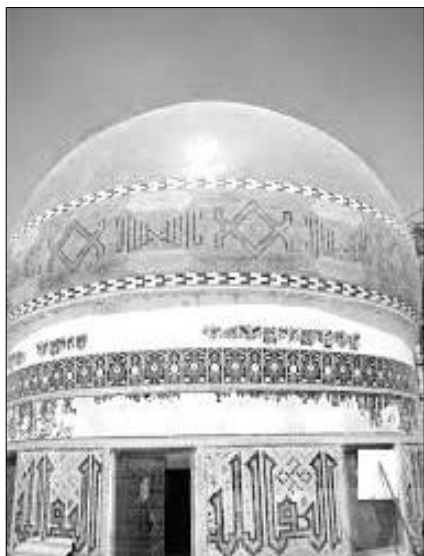

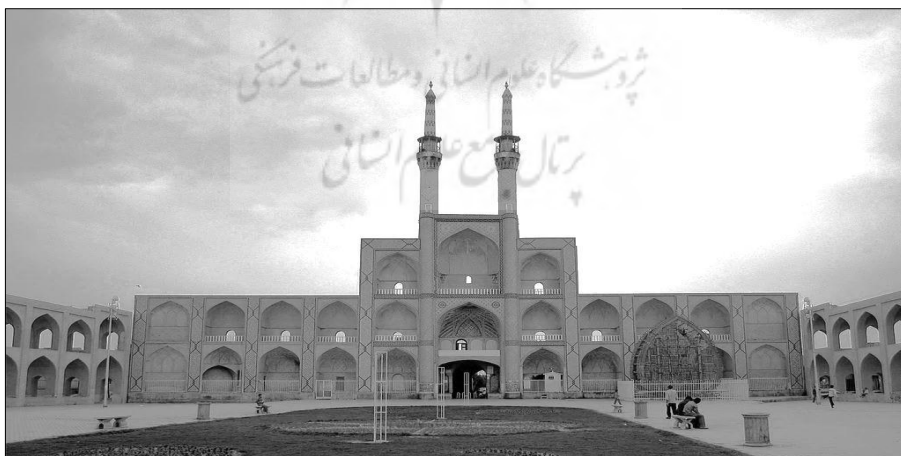
◀ تصویر ۶: مسجد جامع نیشابور

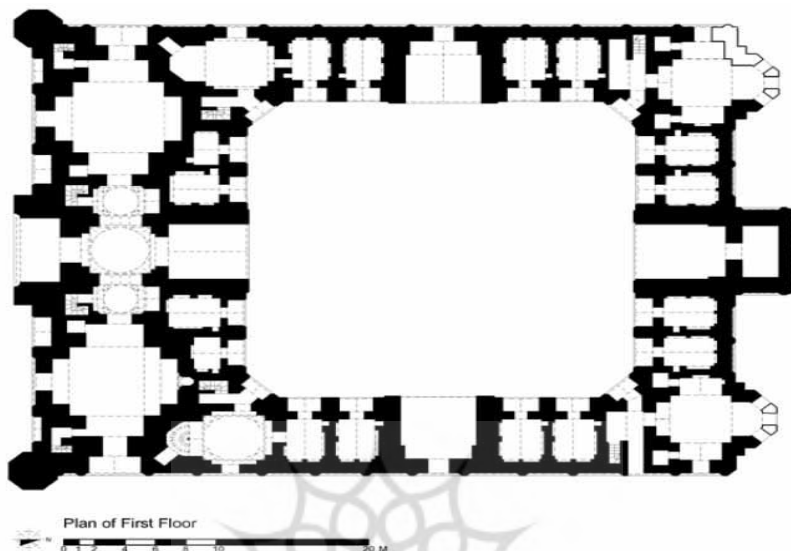
◀ تصویر ۷: گنبد و تزئینات مسجد شاه

◀▲ تصویر ۷: مسجد شاه

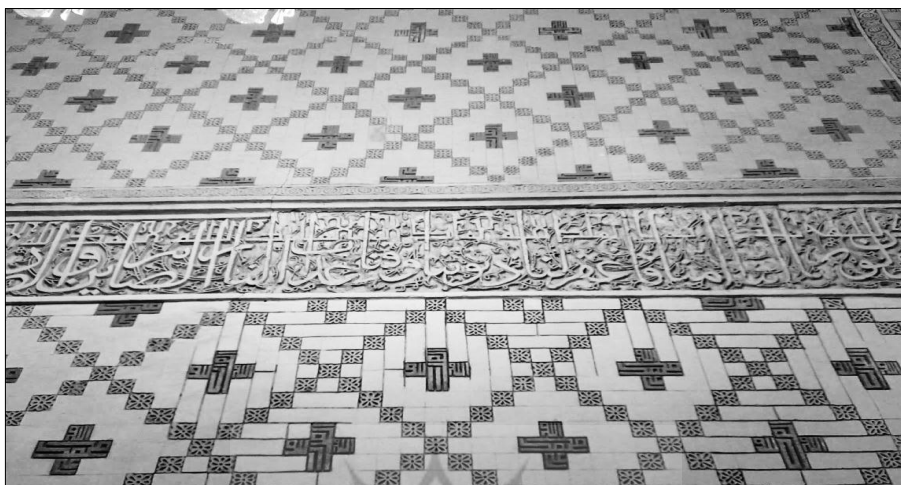
◀▲ تصویر ۸: نمایی از مسجد و میدان میرچقماق یزد

▲◀ تصویر ۹: پلان مدرسه غیاثیه

▲◀ تصویر ۱۰: نمایی از طاق‌نماها مدرسه غیاثیه خرگرد

▲◀ تصویر ۱۱: کتیبه‌ی مسجد دودر

▲◀ تصویر ۱۲: تزئینات داخلی مدرسه دودر

◀▲ تصویر ۱۳: میدان ریگستاناز چپ چپ به راست: مدرسه الغ بیگ، مدرسه طلا، مدرسه شیردر

◀▲ تصویر ۱۴: نمای حیاط مدرسه الغ بیگ

◀ تصویر ۱۵: موقعیت مقبره امیرعلیشیرنوائی و برج‌های مدرسه سلطان حسین بایقرا

◀ تصویر ۱۶: مقبره گوهر شادآغا

منابع

۱. ابن عربشاه. (۱۳۵۶). زندگانی شگفت‌آور تیمور. ترجمه محمدعلی نجاتی، تهران.
۲. آکا، اسماعیل. (۱۳۹۰). تیموریان، ترجمه اکبر صبوری. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۳. آکا، اسماعیل (۱۳۹۰). فعالیت‌های عمرانی تیموریان در دوره‌ی سلطنت شاهرخ میرزا (۱۴۴۷-۱۴۰۵). ترجمه اکبر صبوری. تاریخ. (ش ۴۳): ۳۷-۳۰.
۴. امامی، نصرالله (۱۳۷۵). فرهنگ و میراث فرهنگی / نگاهی به هنرهای اسلامی دوره‌ی تیموری. مشکوه. (ش ۵۳): ۱۶۷-۱۴۵.
۵. اوکین، برنارد (۱۳۷۶). مساجد ایران و آسیای مرکزی. ترجمه عبدالله برادران. هنر و معماری (ش ۳۳): ۱۵۳-۱۲۴.
۶. پسندیده، محمود (۱۳۸۳). چهار مدرسه موقوفه از دوره‌ی تیموریان و صفویان. وقف میراث جاویدان، سال دوازدهم. (ش ۴۷ و ۴۸): ۱۸-۱۴.
۷. پوپ، آرتور اپهام. (۱۳۶۵). معماری ایران. ترجمه کرامت‌الله افسر. تهران: فرهنگسرا (یساولی).
۸. پوپ، آ. (۱۳۷۰). معماری ایران. ترجمه غلامحسین صدیقی افشار. تهران: فرهنگان.
۹. جوادی، آسیه. (۱۳۶۳). معماری ایران: ۸۴ مقاله به قلم ۳۳ پژوهشگر ایرانی. تهران: خوشه.
۱۰. حسینی، سید حسن (۱۳۸۹). منبر صاحب‌الزمان مسجد گوهرشاد. مشکوه. (ش ۱۰۶). ۱۳۴-۱۳۸.
۱۱. حمزوی، یاسر (۱۳۹۰). تزئینات گچی بناهای دوره‌ی تیموری شهر یزد. کتاب ماه هنر، (ش ۱۶۰): ۱۳۵-۱۲۶.
۱۲. دانلد، ویلیز (۱۳۸۷). قوام‌الدین شیرازی (معماری دوره‌ی تیموریان). ترجمه هدیه نوربخش، گلستان هنر. (ش ۱۳): ۸۳-۷۴.
۱۳. دانی، احمد حسن. (۱۳۷۸). میراث تیمور، ترجمه محمدمهدی توسلی، روالیندی: اس. تی. پرنترز
۱۴. دست‌پاک، فاطمه. (۱۳۹۰). خراسان بزرگ در عصر تیموریان. مشهد: بدخشان.
۱۵. دوپولو، پاپا. (۱۳۶۸). معماری اسلامی، ترجمه حشمت جزنی، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
۱۶. زارع، رامین (۱۳۸۱). دیداری از مقبره گوهرشاد خاتون و مجموعه باغ نسوان هرات. تاریخ روابط خارجی. (ش ۱۰): ۱۹۴-۱۹۳.
۱۷. شایسته فر، مهناز، سدره نشین، فاطمه (۱۳۹۲). تطبیق نقوش تزئینی معماری دوره‌ی تیموری در آثار کمال‌الدین بهزاد با تأکید بر نگاره «گدایی بر در مسجد». فصلنامه علمی پژوهشی نگره. (ش ۲۵): ۳۸-۱۹.
۱۸. شیبانی، عبدالرضا. (۱۳۷۷). سیمای وقف در خراسان. مشهد: سگال.
۱۹. مقری، علی‌اصغر (۱۳۵۹). بناهای تاریخی استان خراسان. مشهد: اداره کل فرهنگ خراسان.

۲۰. میرجعفری، حسین. (۱۳۸۸). تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره تیموریان و ترکمانان. تهران: سمت.
۲۱. واله اصفهانی قزوینی، محمد یوسف. (۱۳۷۹). خلدبرین (تاریخ تیموریان و ترکمانان). به کوشش میرهاشم محدث. تهران: میراث مکتوب.
۲۲. ویلیبر، دونالد نیوتن، گل‌میک، لیزا. (۱۳۷۴). معماری تیموری در ایران و توران، ترجمه کرامت‌الله افسر و محمد یوسف کیانی، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
۲۳. یآوری، حسین. (۱۳۸۸). سیری در هنر و معماری ایران. تهران: سیمای دانش.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی